

Νικόλαος Χρόνης

ΤΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΓΙΑΝΝΑΡΑ*

I

Την αναφορά μου στο φιλοσοφικό έργο του Αναστασίου Γιανναρά, αναφορά που κατ' ανάγκην θα έχει τον χαρακτήρα γενικής επισκόπησης, θεωρώ απαραίτητο να την αρχίσω με την ακόλουθη επισήμανση. Ένα μεγάλο μέρος του φιλοσοφικού έργου του Αναστασίου Γιανναρά, το μεγαλύτερο στην πραγματικότητα, παραμένει ανέκδοτο. Ένα επίσης μεγάλο μέρος του είναι δημοσιευμένο σε δυσεύρετα πλέον συλλογικά έργα και περιοδικά¹. Και η δυσκολία μεν ανευρέσεως των τελευταίων αυτών αποδεικνύεται υπερβάσιμη. Η δυσκολία όμως προσεγγίσεως του μη εκδεδομένου έργου παραμένει ανυπέρβατη. Η κ. Γ. Γιανναρά με ετίμησε με την εμπιστοσύνη της και μου επέτρεψε να διαβάσω αρκετά τμήματά του. Η ανάγνωσή τους με οδήγησε — μεταξύ άλλων — και στην ακόλουθη διαπίστωση. Το ανέκδοτο έργο του Αναστασίου Γιανναρά δείχνει εναργέστερα από το εκδεδομένο τον μόχθο που αυτός κατέβαλε για να ανιχνεύσει και να φωτίσει προβλήματα τόσο της συστηματικής όσο και της ιστορικής διάστασης της φιλοσοφίας, δημοσιεύόμενο δε θα επλούτιζε όχι μόνο την ελληνική, αλλά και την διεθνή φιλοσοφική βιβλιογραφία και θα παρείχε ουσιαστική βοήθεια στον μελετητή της φιλοσοφίας και της ιστορίας της.

Όσο όμως ενδιαφέρον και εάν ενέχει το αδημοσίευτο έργο του Αναστασίου Γιανναρά, είμαι υποχρεωμένος να περιορίσω την αναφορά μου στο δημοσιευμένο έργο του. Τον περιορισμό μου σ' αυτό επιβάλλουν οι κανόνες της αυστηρής επιστημονικότητας. Όσα δηλαδή θα αναφέρω πρέπει να είναι ελέγχσιμα· συνεπώς να αντλούνται από μελέτες που έχουν δει το φως της δημοσιότητας. Ωστόσο ο εν λόγω περιορισμός δεν μας εμποδίζει να επισημάνομε τους ορίζοντες του στοχασμού του Γιανναρά και να παρακολουθήσομε τα στάδια της φιλοσόφου πορείας του. Όπως θα φανεί στη συνέχεια, το εκδεδομένο έργο του Α. Γιανναρά μας γνωρίζει, αδρομερώς οπωσδήποτε, σε ικανοποιητικό πάντως βαθμό, τις επιδράσεις που αυτός εδέχθη και τα αίτια που τον έστρεψαν από

* Ομιλία που έγινε την 4ην Απριλίου 1992, στην Βάλβειο Δημοτική Βιβλιοθήκη Μεσολογίου, κατά το πνευματικό μνημόσυνο που επέλεσε ο Δήμος της ιεράς πόλεως για να τιμήσει την μνήμη του Αναστασίου Γιανναρά.

1. Εργογραφία του Α. Γιανναρά βλ. εις Α. Π. Μπεκιάρη, «Αναγραφή δημοσιευμάτων Αναστασίου Γιανναρά», *Μνήμη Αναστασίου Γιανναρά*, Αθήνα (Εκδόσεις Παπαζήση) 1981, σσ. 307-321.

την υπερβατική φαινομενολογία του E. Husserl προς την υπαρξιολογική οντολογία του M. Heidegger και από αυτήν προς την κοσμολογική φαινομενολογία του E. Fink. Με άλλα λόγια, το οδοιπορικό που διήνυσε έως ότου φθάσει στην συνείδηση της ιστορικότητας της φιλοσοφίας και της ανάγκης για μείζονα επεξεργασία των φιλοσοφικών προβλημάτων². Προς τούτους, πράγμα σημαντικώτερο, μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε το βάθος του φιλοσοφικού στοχασμού του, την καθολικότητα και την οξυψότητα του προβληματισμού του καθώς και την κριτικότητα και διεισδυτικότητα της σκέψεώς του. Εμπεριέχει, με άλλα λόγια, τα στοιχεία εκείνα που χαρακτηρίζουν τον γνήσιο φιλόσοφο και τον διακρίνουν, για να θυμηθούμε τον Kant³, από τον συγγραφέα φιλοσοφικών πραγματειών.

II

Δεν θα παρουσιάσω το φιλοσοφικό έργο του Αναστασίου Γιανναρά στις λεπτομέρειές του. Ο χρόνος που έχω στην διάθεσή μου δεν μου επιτρέπει ούτε και επιγραμματικώς να αναφερθώ σε κάθε μία από τις μελέτες που το συναπαρτίζουν. Θα περιορισθώ ως εκ τούτου στα θέματα που απησχόλησαν τον Γιανναρά και στον τρόπον, κατά τον οποίον εμεθόδευσε αυτός την έρευνά των.

Αρχαία ελληνική φιλοσοφία, νεώτερη και σύγχρονη ευρωπαϊκή φιλοσοφία αποτελούν το κύριο ερευνητικό πεδίο του Αναστασίου Γιανναρά. Οι διδασκαλίες των ατομικών φιλοσόφων, του Πλάτωνος, των Στωικών, των Σκεπτικών, του Kant, του Hegel, του Marx, του Heidegger και του Fink απετέλεσαν για τον Γιανναρά διαρκές μελέτημα. Η βυζαντινή και η δυτική μεσαιωνική φιλοσοφία δεν φαίνεται να τον απησχόλησαν. Ωστόσο το ενδιαφέρον του γι' αυτές θα πρέπει να υπήρξε έντονο, αν κρίνω από τον αριθμό των έργων εκπροσώπων των που υπάρχουν στη βιβλιοθήκη του. Προς τούτους, ιδιαίτερη θέση στις ζητήσεις του Γιανναρά κατέχουν η αισθητική, παραδοσιακή και σύγχρονη, καθώς και η προβληματική των σχέσεων φιλοσοφίας και επιστήμης.

Είναι εμφανής η ευρύτητα του ερευνητικού πεδίου του Γιανναρά. Η ευρύτητα αυτή υπήρξε επακόλουθο του ζητητικού του στόχου. Ο Γιανναράς μελετούσε τα φιλοσοφήματα για να φωτίσει, μέσα από τα προβλήματα που εξετάζονται σ' αυτά, το πρόβλημα της φιλοσοφίας⁴. Η επίτευξη συνειπώς του ζητητικού του στόχου απαιτούσε εκτεταμένες έ-

2. Βλ. και όσα ο ίδιος ο Γιανναράς γράφει για τις 'φάσεις της συγγραφικής δραστηριότητός' του στο *Υπόμνημα* που, ως υποψήφιος της Εδρας της Ιστορίας της Φιλοσοφίας, υπέβαλε (1975) προς την Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Σελίδες 13-14.

3. *Kritik der reinen Vernunft*, A 233 / B 285, A 839 / B 867.

4. Την ανάγκη φωτισμού του προβλήματος της φιλοσοφίας μέσα από την αναδίφηση των προβλημάτων που απησχόλησαν τους φιλοσόφους υπεστήριξε ο Γιανναράς στο εναρκτήριο

ρευνες στο ιστορικό πεδίο της φιλοσοφίας, με παράλληλη μελέτη των μεταλλαγών που εσημειώνονταν στο συστηματικό πεδίο της.

Σε όλες τις μελέτες του Αναστασίου Γιανναρά κύριο σημείο αναφοράς είναι το πρόβλημα. Όχι μόνο ο ειδικός περί την φιλοσοφία, αλλά και ο απλός μελετητής της, φυλλομετρώντας και μόνο το φιλοσοφικό του έργο, διαπιστώνει από τις πρώτες ήδη σελίδες την δεσπίζουσα θέση που ανεγνώριζε αυτός στο πρόβλημα. Η ενέργεια αυτή του Γιανναρά κατανοείται στους αιτιώδεις όρους της, εάν ιδωθεί υπό το πρίσμα των απαντήσεων που ο ίδιος δίδει στα ερωτήματα που αφορούν στην έννοια και την φύση του φιλοσοφικού προβλήματος.

Λέγοντας ο Γιανναράς φιλοσοφικό πρόβλημα⁵, δεν εννοεί ένα προϋπάρχον κενό γνώσεως που είναι δυνατόν να συμπληρωθεί με την γνωστική πρόοδο και την εξέλιξη των επί μέρους επιστημών, αλλά τον κλωνισμό της οικειότητας του ανθρώπου με τα όντα. Ο κλωνισμός αυτός οφείλεται στην μετατροπή του γνωστού και του οικείου σε ασυνήθιστο, αποτελεί δε φιλοσοφικό πρόβλημα, επειδή αναβλύζει από τον θαυμασμό που δίδει στο αυτόνοτο τον χαρακτήρα του εκπληκτικού και οδηγεί στην ερωτηματοθεσία. Σύμφωνα λοιπόν με τον Γιανναρά, το φιλοσοφικό πρόβλημα ανακύπτει από την κατάσταση της απορίας και την συνειδητοποίηση της γνωστικής στερήσεως, στερήσεως όμως που οφείλεται στην θεματοποίηση του εγνωσμένου.

Η έννοια που προσδίδει ο Γιανναράς στο πρόβλημα διερμηνεύει την δεσπίζουσα θέση που αυτό κατέχει στις μελέτες του, συνάμα δε φωτίζει τις απόψεις του για την φιλοσοφία και υπομνηματίζει τον τρόπον, κατά τον οποίον εξήτασε ο ίδιος τις θεματικές της. Η πολυσημία δηλαδή που επικρατεί ως προς την έννοια της φιλοσοφίας και εμποδίζει την διατύπωση ενιαίου ορισμού της, πειθεί τον Γιανναρά ότι ο πλέον ενδεδειγμένος τρόπος εμβαθύνσεως στην ουσία της είναι ο ιστορικός τρόπος. Αναγνωρίζει συνεπώς ο Γιανναράς στην ιστορικότητα τον ασφαλέστερο δρόμο για την επάνοδο στην πρωταρχικότητα. Με την ιστορικότητα ωστόσο δεν επιζητεί να νομομοποιήσει τον απαρχαιισμό. Άλλωστε η περιοριστική στάση που ετήρησε απέναντι της θέσεως του Μ. Foucault⁶ για την μετατροπή της ιστορίας της φιλοσοφίας σε αρχαιολογία της

μάθημά του ως υφηγητού της φιλοσοφίας στην Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου του Freiburg. Θέμα του μαθήματος του Γιανναρά: *Η αρχή της φιλοσοφίας και η φιλοσοφία της αρχής*.

5. Ο Γιανναράς συμπορεύεται επί του προκειμένου με τον διδάσκαλό του Fink. Βλ. Α. Γιανναρά, «Ο Ευγένιος Φινκ και το φιλοσοφικό πρόβλημα του κόσμου», εις Ευγενίου Φινκ, *Όσα ευδαιμονίας. Προς μίαν οντολογία του παιγνιδιού*, Μετάφραση και εισαγωγική μελέτη Α. Γιανναρά, Αθήνα (Δίφρος) 1965, σσ. 9 κ.εξ. Ας σημειωθεί ότι ο Γιανναράς προέβη μεν σε κριτική θεώρηση της φαινομενολογίας, δεν έπαυσε ωστόσο να αναγνωρίζει στον Fink έναν από τους «πιο βαθυστόχαστους φιλοσόφους της εποχής μας».

6. Βλ. Α. Γιανναρά, «Μετασχηματισμοί στο ιστορικό πεδίο της φιλοσοφίας», *Πανεπιστήμιον Αθηνών, Επίσημοι Λόγοι*, Τόμ. Κ', Αθήνα 1978, σ. 119.

γνώσεως, αρκεί για να καταδείξει πόσο αστήρικτος θα ήταν ένας τέτοιος ισχυρισμός. Ο Γιανναράς μέσω της ιστορικότητος επιζητεί να επανασυνδέσει τις φιλοσοφικές ζητήσεις με την φιλοσοφική παράδοση και να επιτύχει την επαναρρίζωση της φιλοσοφίας.

Η εμμονή του Γιανναρά στο πρόβλημα δεν μαρτυρεί περιπλάνηση στην προβληματοθεσία και την ερωτηματοθεσία ούτε υποδηλώνει ανεπιφύλακτη ισοθέτηση της προβληματοκρατικής αντιλήψεως που για την μελέτη της ιστορίας της φιλοσοφίας είχε διαμορφώσει ο νεοκαντιανισμός. Ορισμένως η αντίληψη αυτή επηρέασε τον Γιανναρά, δεν κατέστη ωστόσο αποκλειστικός οδηγός του. Προς τούτους, η εμμονή του στο πρόβλημα δεν υποσημαίνει παραθεώρηση των απόψεων και κατά συνέπεια δεν υποκρύπτει σκεπτική επιβολή. Η συμφωνία του προς τους Σκεπτικούς περιορίζεται στην ανάγκη συνεχούς και ριζικού ελέγχου των αρχών, των προϋποθέσεων και των κατηγοριών, με τις οποίες αρθρώνονται οι φιλοσοφικές ζητήσεις⁷.

Ο Γιανναράς λοιπόν είχε καταστήσει εστιακό σημείο των μελετών του το πρόβλημα, δεν προσήγγιζε ωστόσο με πρόθεση αναιρετική τις απόψεις των φιλοσόφων. Ορισμένως μελετούσε τα φιλοσοφήματα για να αναδιφήσει τα προβλήματα, εσέβετο όμως τις διδασκαλίες των φιλοσόφων, ουδέποτε δε επεχείρησε αλλοιώσεις και παραμορφώσεις για να επιτύχει την δικαίωση των ιδικών του θέσεων. Επιζητώντας μέσα από την αναδίφηση των προβλημάτων να φθάσει στο πρόβλημα της φιλοσοφίας, αναζητούσε τους γενετικούς όρους των φιλοσοφημάτων. Τιοιουτοτρόπως εφώτιζε την φύση του ερμηνευομένου, έφθανε στην στοχαστική οικειώσή του και άνοιγε δρόμους για την περαιτέρω έρευνά του. Ο τρόπος συνεπώς κατά τον οποίον μελετούσε τα φιλοσοφήματα και αναδιφούσε τα προβλήματα που εξετάζονται σ' αυτά αποτελεί ερμηνευτική που διακρίνεται για την βαθύτητα της αναλύσεως και την παντελή εξήγηση. Με άλλα λόγια, ερμηνευτική που όχι μόνο δεν εξαφανίζει το ερμηνευόμενο στις προσπάθειες διασαφήσεώς του, αλλά το αφήνει να προβάλλει όσο πιο ξάστερα γίνεται στην καθαρή ουσία του.

Με την ερμηνευτική του λοιπόν ο Γιανναράς επαναπροσδιόριζε τα φιλοσοφικά προβλήματα και εφώτιζε τις διδασκαλίες των φιλοσόφων, συνάμα όμως βοηθούσε το κοινόν του να οικειωθεί τον φιλοσοφικό λόγο. Πειπτισμένος ότι «ο γνήσιος φιλόσοφος δεν είναι ο αιρετικός, που απομονώνεται στην ιδιομορφία και την παραξενιά, αλλά εκείνος που θέτει ριζικά ερωτήματα μέσα στον χώρο του αντικειμενικού πνεύματος... χωρίς να χάνει την επαφή του με την συνομιλία των ανθρώπων»⁸, επιζητούσε

7. Βλ. Α. Γιανναράς, «Der Perspektivismus der griechischen Skepsis», *Philosophische Perspektiven*, 1 (1969), σσ. 216 κ.εξ. Βλ. και την ελληνική μετάφραση που εξεπόνησε ο Λ. Γ. Μπενάκης και που είναι δημοσιευμένη στον Τόμο *Μνήμη Αναστασίου Γιανναρά*, Αθήνα (Εκδόσεις Παπαζήση) 1981, σσ. 74 κ.εξ.

8. Α. Γιανναρά, «Ερμηνευτική εισαγωγή στη Νεαρή Μοίρα», *Paul Valéry, Το παραθαλάσσιο*

να καταστήσει διάφανο τον ανθρώπινο προορισμό της φιλοσοφίας. Προς τούτο διήρθρωσε την κατανόηση των φιλοσοφικών προβλημάτων και με τις ανθρώπινες καταστάσεις, ανοίγοντας έτσι δρόμους που οδηγούσαν τον άνθρωπο στην πραγμάτωση της υπέρξεώς του.

Θεμελιώνοντας ο Γιανναράς την ερμηνευτική του στην άποψη ότι «το πάθος της πρωταρχικότητας και της ριζικότητας»⁹ είναι γνώρισμα της φιλοσοφίας, αναδιφούσε το παρελθόν αυτής για να φθάσει στο πρωταρχικό νόημά της. Στις προσπάθειες που ήταν υποχρεωμένος να καταβάλει για να δείξει αφ' ενός μεν την νομιμότητα του στόχου του αυτού, αφ' ετέρου δε τα θετικά επακόλουθα που θα είχε για την φιλοσοφία η επίτευξή του, ευρέθη αντιμέτωπος προς το πρόβλημα της σχέσεως παλαιού και καινούργιου. Ο Γιανναράς επαναπροσδιόρισε την σχέση αυτών κατά τρόπον που να καθίστανται διάφανα τα γνωριστικά σημεία του καθενός και η αμοιβαία συμπλοκή και συνεξάρτησή των. Υπεστήριξε λοιπόν, προσάγοντας έμπεδα επιχειρήματα¹⁰, ότι παλαιό και καινούργιο διατελούν μεν σε αντιπαλότητα, το δεύτερο ωστόσο δεν ανακύπτει νομοτελειακά από την κατάλυση του πρώτου και μάλιστα όταν αυτό έχει καταξιωθεί στην σύγκρουσή του προς τον χρόνο.

III

Ο Αναστάσιος Γιανναράς ανέπτυξε συνεχώς την ερμηνευτική του μέθοδο. Ορισμένως δεν διεμόρφωσε συναφή θεωρία, εφήρμοσε όμως τις ερμηνευτικές του αρχές στις μελέτες που εξεπόνησε. Αυτές συνεχώς μας γνωρίζουν την ερμηνευτική του πράξη και μας επιτρέπουν να επισημάνουμε τους αρθρωτικούς όρους της. Η διδακτορική διατριβή του Γιανναρά και η επί υφηγεσία διατριβή του — αμφότερες εξεπονήθησαν στο Freiburg και έγιναν δεκτές από την Φιλοσοφική Σχολή του εκεί Πανεπιστημίου — καταγράφουν το οδοιπορικό του. Θέμα της πρώτης: *Τύχη και κίνηση κατά τον Πλάτωνα*. Θέμα της δεύτερης: *Η ερμηνεία της Αντιγόνης στον Έγελο και το πρόβλημα της ατομικεύσεως*. Οι διατριβές αυτές σηματοδοτούν την φιλοσοφική πορεία του Γιανναρά, φωτίζουν την ερμηνευτική του και συνάμα μας γνωρίζουν προβληματισμούς που ουδέποτε τον εγκατέλειψαν. Παρά το διαφορετικό τους θέμα, έχουν το ίδιο σημείο αναφοράς: ερωτήματα κοσμολογικού χαρακτήρα.

Στην διδακτορική του διατριβή ο Γιανναράς διερευνά τους όρους εκείνους, οι οποίοι, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, προσδιορίζουν την τάξη *στο νεκροταφείο* — *Η νεαρή μοίρα*, μετάφραση - εισαγωγή Α. Γιανναράς, Αθήνα 1979 (1963), σ. 43.

9. Α. Γιανναρά, «Ερμηνευτική εισαγωγή στη Νεαρή Μοίρα», *ένθ' ανωτ.*, σ. 44.

10. Βλ. Α. Giannaras, «Das Wachthaus im Bezirk der Musen. Zum Verhältnis von Musik und Politik bei Platon», *Archiv für Musikwissenschaft*, XXXII, 3 (1975), σσ. 182 κ.εξ.

που διέπει το κοσμικό σύμπαν. Αφού εξετάσει την αιτιότητα και την τυχαιότητα, το έλλογο και το άλογο, την κίνηση και την κοσμική ψυχή, θέτει το ερώτημα αν στο σύμπαν απαντά η τυφλή κινήσις ή η θαυμαστή φρόνησις. Η απάντησή του έχει, σε γενικές γραμμές, ως εξής: Η τυχαιότητα αποτελεί ενδοκοσμικό φαινόμενο, συνάπτεται δε προς πράγματα και γεγονότα που παραμένουν ανεξήγητα στην γένεση και την σύστασή τους. Ο κόσμος γεννά αφ' εαυτού αναγκαίες και τυχαίες κινήσεις, είναι δε δύσκολο να τον προσδιορίσουμε μέσα από τα επιγεννήματά του. Η απορία που μας δημιουργεί μας ωθεί στην ερμηνεία του τρόπου λειτουργίας του, αυτή όμως (η ερμηνεία) μας επανάγει στην αρχική κατάσταση απορίας¹¹.

Στην επί υφηγεσία διατριβή του ο Γιανναράς, αφού δείξει ότι ο Hegel με την αναφοράν του στην Αντιγόνη δεν αποβλέπει στην ερμηνεία του τραγικού, αλλά στην εννοιολογική κατανόηση «του εξατομικευμένου κόσμου των φαινομένων και της αφανούς κοσμικής αρχής», αναδιφά τον τρόπον κατά τον οποίον ο Γερμανός φιλόσοφος αρθρώνει τον «ανοικτό κοσμικό δυϊσμό» του. Και μόνη η θεματική της διατριβής καθίστα εμφανές ότι ο συγγραφέας της συγκρούεται προς κρατούσες απόψεις για την εγελιανή διαλεκτική. Ωστόσο κατορθώνει να δείξει ότι, σύμφωνα με τον Hegel, στον κόσμο δεσπόζει μεν η πάλη των εναντίων, δεν εμποδίζει όμως αυτή το πνεύμα να παλιννοστήσει στον εαυτόν του.

Ο Γιανναράς θα επανέλθει σε προβλήματα κοσμολογικού χαρακτήρα στην βαθυστόχαστη ομολογουμένως μελέτη του *Το επιχείρημα του Αρχύτα και ο κοσμολογικός προσδιορισμός του εξωκοσμίου*¹². Η μελέτη αυτή δείχνει — μεταξύ άλλων — ότι ο Γιανναράς έχει εμπλουτίσει τις ερμηνευτικές αρχές του. Εάν δηλαδή εξετάσουμε τις δύο διατριβές του και την μελέτη του για το εξωκόσμιο με γνώμονα τον τρόπον, κατά τον οποίον αναδιφά αυτός τις κοσμολογικές διδασκαλίες των Πλάτωνος, Εγέλου και Αρχύτα, θα παρατηρήσαμε τούτο κυρίως: Τις διδασκαλίες του Πλάτωνος και του Εγέλου τις εξετάζει και καθ' αυτές και κατ' αναφοράν προς τις γενικώτερες φιλοσοφικές θέσεις των· την διδασκαλία του πυθαγορείου φιλοσόφου την εξετάζει προσέτι και κατ' αναφοράν προς πορίσματα της σύγχρονης επιστήμης. Ορισμένως η διδασκαλία του Αρχύτα είναι περισσότερο δεκτική μιας τέτοιας εξετάσεως παρά οι διδασκαλίες του Πλάτωνος και του Εγέλου. Όμως το στοιχείο αυτό δεν αποτελεί τον ουσιώδη λόγο για τον οποίον ο Γιανναράς προβαίνει στην εν λόγω εξέταση. Από τον τρόπον δηλαδή που αυτή τελείται καθίσταται εμφανές ότι ο Γιανναράς έχει πεισθεί ότι η φιλοσοφική προσέγγιση μό-

11. A. Giannaras, *Zufall und Bewegung bei Platon* (Ανάτυπο, με ιδιαίτερη σελιδαρίθμηση, από το περιοδικό *Πλάτων*, 27/28, 1962), σ. 116.

12. Βλ. A. Giannaras, «Das Archytas - Argument und die kosmologische Bestimmung des 'Ausserkosmischen'», *Convivium Cosmologicum. Interdisziplinäre Studien*, Helmut Hönl zum 70. Geburtstag, Hrsg. v. A. Giannaras, Basel / Stuttgart 1973, σσ. 111-142.

νη δεν αρκεί για την προώθηση της μελέτης προβλημάτων που αποτελούν αντικείμενο και της επιστήμης. Στρέφεται συνεπώς αυτός προς την επιστήμη όχι όμως για να προσδώσει επιστημονικότητα στις ζητήσεις του, αλλά για να φωτίσει πληρέστερα την φύση των προβλημάτων που ερευνά, συνάμα δε να εμβαθύνει περισσότερο στις δυνατότητες επιλύσεώς των. Προβαίνει λοιπόν σε άνοιγμα προς την επιστήμη και επιωφελεΐται των πορισμάτων της. Το άνοιγμα αυτό δεν υποσημαίνει αμφισβήτηση της φιλοσοφίας, αλλά προσπάθεια δημιουργίας των προϋποθέσεων για το «πλήρωμα του πρωταρχικού νοήματος του λόγου». Σύμφωνα δηλαδή με τον Γιανναρά, ο λόγος δεν είναι μόνο «η εκπεφρασμένη σκέψη, αλλά και η εκπεφρασμένη αριθμητική σχέση»¹³. Συνεπώς η εσωτερική φύση του είναι διφυής, γι' αυτό και η συνεργασία φιλοσοφίας και επιστήμης διατελεί σε απόλυτη συμφωνία προς αυτήν.

Ο Γιανναράς λοιπόν συνειδητοποιεί ότι η φιλοσοφία δεν μπορεί να παραμένει αδιάφορη απέναντι της επιστήμης. Έχοντας πλέον διαπιστώσει, όπως θα αναφέρει αργότερα στο εναρκτήριο μάθημά του στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, ότι «τα φιλοσοφικά και επιστημονικά προβλήματα έχουν την ίδια ρίζα και μόνο η μεθοδολογική τους αντιμετώπιση είναι διαφορετική»¹⁴, υποστηρίζει ότι υπάρχει έδαφος για διακλαδική συνεργασία και συνεννόηση. Προς πραγματοποίηση της απόψεώς του αυτής συνεργάζεται με εκπροσώπους των επί μέρους επιστημών, διοργανώνει διεπιστημονικά σεμινάρια και πρωτοστατεί στην έκδοση συλλογικών έργων, στα οποία εκπρόσωποι διαφόρων κλάδων εξετάζουν από την σκοπιά της ειδικότητός των θέματα κοινά για την επιστήμη και τη φιλοσοφία.

Ορισμένως ο Γιανναράς δεν υπήρξε ούτε ο πρώτος ούτε ο μόνος φιλόσοφος που προέβη σε άνοιγμα προς την επιστήμη. Υπήρξε ωστόσο ένας από τους ολίγους φιλοσόφους που αιτιολόγησαν το άνοιγμα αυτό χωρίς διάθεση απολογητική, το επραγματοποίησαν δε κατά τρόπον που να αποτρέπεται ο κίνδυνος απορροφήσεως της φιλοσοφίας από την επιστήμη. Με την επιχειρηματολογία που προσήγαγε για να υποστηρίξει την διακλαδική συνεργασία και με τον τρόπον που άσκησε αυτήν εθεμελίωσε το δικαίωμα του φιλοσοφικού προβληματισμού πάνω στα επιστημονικά δεδομένα, συνάμα δε διηύρυνε το ερευνητικό πεδίο της φιλοσοφίας.

13. Α. Γιανναρά, «Μετασχηματισμοί στο ιστορικό πεδίο της φιλοσοφίας», *ένθ' ανωτ.*, σ. 204.

14. Α. Γιανναρά, «Μετασχηματισμοί στο ιστορικό πεδίο της φιλοσοφίας», *ένθ' ανωτ.*, σ. 203.

IV

Επεσήμανα το ενδιαφέρον του Αναστασίου Γιανναρά για την αισθητική. Θεωρώ ωστόσο χρέος μου να μην περιορισθώ στην επισήμανση αυτή, αλλά να προβώ σε, σύντομη ορισμένως, αναφορά στις κυριότερες από τις θέσεις που υπεστήριξε αυτός όσον αφορά την τέχνη και την αισθητική. Θέλω άλλωστε να πιστεύω ότι δεν θα προσέκρουα σε έντονες αντιδράσεις, εάν υπεστήριζα ότι οι αισθητικές μελέτες του Γιανναρά δεν αποτελούν μόνο σοβαρή προσπάθεια γεφυρώσεως του χάσματος παραδοσιακής και σύγχρονης αισθητικής, αλλά στοιχειοθετούν και μία νέα αντίληψη για την αισθητική¹⁵. Ομολογουμένως ο Γιανναράς έφθασε στην αντίληψη αυτή, χειραγωγούμενος από τον Kant, τον Gadamer, τον Adorno και άλλους φιλοσόφους, δεν ακολούθησε όμως άκριτα τις υποδείξεις αυτών.

Ο Γιανναράς επικέντρωσε το ενδιαφέρον του στην σύγχρονη κυρίως αισθητική. Στα προβλήματα αυτής επεσήμανε όχι μόνο τον κίνδυνο αποσχίσεως της αισθητικής εν γένει από την φιλοσοφία, αλλά και την έντονη απειλή του τέλους της. Στις αισθητικές του λοιπόν μελέτες επιζητεί να ανατρέψει τις εναντίον της αισθητικής κατηγορίες και να θεμελιώσει την νομιμότητά της¹⁶. Προς τούτο προβάλλει τα όποια θετικά στοιχεία ανευρίσκει στην κοινωνιολογικά προσανατολισμένη αισθητική, επισημαίνει τους κινδύνους που εγκυμονεί τόσο για την αισθητική όσο και για την τέχνη η καλούμενη γενετική ή πληροφορική αισθητική και καταδεικνύει τα αρνητικά επακόλουθα του υπέρμετρου αισθητικού ενεργητισμού. Ακόμη επιχειρηματολογεί υπέρ της ανάγκης ενατείνσεως του έργου τέχνης «από μια διπλή σκοπιά, την καθαρά αισθητική και την κοινωνική»¹⁷ και διατείνεται ότι για να επιβληθεί η αισθητική ως αυτόνομος φιλοσοφικός και επιστημονικός κλάδος θα πρέπει να ενστερνισθεί τις νέες ανθρώπινες εμπειρίες, να αποδεχθεί το αίτημα για αντικειμενικότητα και ακριβολογία, και να διευρύνει τις Καντιανές κατηγορίες. Αναγνωρίζει ότι εάν η αισθητική κινηθεί προς τις κατευθύνσεις αυτές, θα απολέσει την υπερβατικότητα, υποστηρίζει ωστόσο ότι θα πρέπει να καταβάλει το τίμημα αυτό, εάν θέλει να εξέλθει από την κατάσταση ανάγκης στην οποίαν διατελεί.

15. Κατά τον Δ. Ζ. Ανδριόπουλο (*Ιστορία της Νεοελληνικής Αισθητικής*, Αθήνα 1990, σ. 176), η προσφορά του Α. Γιανναρά στην αισθητική «έχει όλα τα χαρακτηριστικά των σημαντικών επιστημονικών ερευνών».

16. Βλ. Α. Giannaras, «Zur Rechtfertigung der Aesthetik durch ihre Verdächtigung», *Asthetik heute*, Hrsg. v. A. Giannaras, München 1974, σσ. 9-28.

17. Βλ. Α. Γιανναρά, «Οι σύγχρονες τάσεις της αισθητικής», *Παρνασσός*, ΙΗ', 2 (1976), σσ. 174 κ.εξ.

V

Είναι γνωστό ότι ο Αναστάσιος Γιανναράς έζησε για μεγάλο διάστημα στα σταυροδρόμια των ιδεών και στους χώρους δημιουργίας νέων φιλοσοφικών ρευμάτων. Η παραμονή του στους χώρους αυτούς τον οδήγησε σε αυστηρή κριτική αυτογνωσία, όταν ανέλαβε τα καθήκοντα του τακτικού καθηγητού της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ο Γιανναράς δηλαδή προσδιόρισε το έργο του με κύριο γνώμονα τις ελλείψεις που υπήρχαν στον ελληνικό φιλοσοφικό χώρο. Δύο ήταν οι ελλείψεις που ιδιαίτέρως τον απησχόλησαν. Η έλλειψη νεοελληνικής φιλοσοφικής ορολογίας και η απουσία δοκίμων μεταφράσεων έργων της νεώτερης και σύγχρονης ευρωπαϊκής φιλοσοφίας¹⁸. Ορισμένως ο Γιανναράς εγνώριζε τις ελλείψεις αυτές από παλαιά, του ήταν δε γνωστές οι προσπάθειες που είχαν αναληφθεί προς πλήρωση της πρώτης κυρίως. Τώρα όμως κρίνει ότι έχει μείζονα ευθύνη για την πλήρωσή των. Αποφασίζει λοιπόν να μεταφράσει στα ελληνικά την *Κριτική του καθαρού λόγου* του Kant.

Επίφθονη μοίρα εκράτησε των αγαθών προθέσεων και η μετάφραση της *Κριτικής* δεν ολοκληρώθη. Μόνο ένα τμήμα αυτής επερατώθη και είδε το φως της δημοσιότητας¹⁹. Ωστόσο το τμήμα αυτό συμπυκνώνει και μαρτυρεί τις αρετές του ερμηνευτή Γιανναρά. Ο αναγνώστης της μετάφρασεως, που τυχαίνει και γνώστης του γερμανικού κειμένου, διαπιστώνει πολύ γρήγορα ότι δεν πρόκειται για μετάφραση στην κρατούσα σημασία του όρου, αλλά για ερμηνεία. Ο Γιανναράς δεν μεταφράζει απλώς το γερμανικό κείμενο· δεν μεταγράφει δηλαδή αυτό «άπο γλώσσης εις γλώσσαν»²⁰, αλλά, έχοντας διεισδύσει στον νουν του Kant, φωτίζει τα νοήματά του και αποκαλύπτει την σημασία των. Για τον λόγον άλλωστε τούτον η μετάφραση αυτή αποδεικνύεται απαραίτητη και σ' εκείνον που γνωρίζει την γλώσσα του πρωτοτύπου.

18. Βλ. Α. Γιανναρά, «Μετασχηματισμοί στο ιστορικό πεδίο της φιλοσοφίας», *ένθ' ανωτ.*, σσ. 204 κ.εξ.

19. Πρόκειται για το τμήμα εκείνο που περιλαμβάνει το πρώτο μέρος της υπερβατικής στοιχειολογίας (υπερβατική αισθητική) και την πρώτη υποδιαίρεση (υπερβατική αναλυτική) του δευτέρου μέρους αυτής. Η μετάφραση του τμήματος αυτού εξεδόθη σε δύο τόμους από τον εκδοτικό οίκο Παπαζήσης. Α' Τόμος, 152 σελίδες, Αθήνα 1977. Β' Τόμος, 382 σελίδες, Αθήνα 1979.

20. Με την φράση αυτή δηλώνει ο Επιφάνιος το έργο εκείνων των Χριστιανών, οι οποίοι «έν ταίς άναγνώσεσιν ή έν ταίς προσομιλίαις» ερμήνευαν τα ιερά κείμενα που ήσαν γραμμένα σε γλώσσα, την οποίαν δεν εγνώριζαν οι πιστοί. Βλ. Επιφανίου, «Σύντομος άληθής λόγος περί πίστewς καθολικής καί άποστολικής έκκλησίας», Migne, *Patrologia Graeca*, Τόμ. 42, στ. 825 Α.

Όπως είχα δηλώσει στην αρχή της ομιλίας μου, περιόρισα την αναφορά μου σ' εκείνο το τμήμα του φιλοσοφικού έργου του Γιανναρά που είναι δημοσιευμένο. Το τμήμα αυτό, έχοντας τις ποιότητες που επεσήμανα και πολλές άλλες που από έλλειψη χρόνου δεν εμνημόνευσα, καθιστά εμφανή την ανάγκη δημοσιεύσεως και εκείνου που παραμένει ανέκδοτο. Ως συνεργάτης του Αναστασίου Γιανναρά, κυρίως όμως ως εργάτης της φιλοσοφίας, θέλω να ελπίζω ότι σύντομα θα δημιουργηθούν οι απαραίτητες προϋποθέσεις για την έκδοση των Απάντων του.

ZUSAMMENFASSUNG

Nikolaos Chronis, *Das philosophische Werk von Anastasios Giannaras*.

Das philosophische Werk von Anastasios Giannaras ist hauptsächlich hermeneutisch. Durch die Auslegung der Lehrmeinungen der Philosophen versuchte er, das Problem der Philosophie zu erhellen und deren Wiederbegründung zu erreichen.

Giannaras hat damit bestimmt keine Interpretationstheorie ausgebaut. Seine Ansichten sind aus seinen Aufsätzen zu ersehen. Seine Abhandlungen über Platon, Archytas und Hegel — um einzelne zu erwähnen — bezeugen, dass er eine zetetische Hermeneutik entwickelt hat, die ihm ermöglicht, zum Kern der Lehre der Philosophen zu gelangen und die philosophischen Fragestellungen verständlich zu machen.

Ausserst wichtig war für Giannaras die interdisziplinäre Forschung. Er war der Ansicht, dass sowohl die philosophischen als auch die wissenschaftlichen Probleme aus dem selben Bereich entstehen und nur ihre methodologische Betrachtung verschieden ist. Er hat also einen interdisziplinären Arbeitskreis gebildet und diesbezügliche Sammelbände herausgegeben. Der Sammelband, betitelt *Convivium Cosmologicum*, der Helmut Hönl zum 70. Geburtstag gewidmet ist, ist ein wichtiges Dokument der interdisziplinären Zusammenarbeit, die Giannaras organisiert hat.

Von ganz besonderer Bedeutung sind die Beiträge, die Giannaras über Ästhetik geschrieben hat. Er hat sich bemüht, die Kluft zwischen traditioneller und moderner Ästhetik zu überbrücken. Der künftige Weg der Ästhetik liegt seiner Meinung nach «in der weiteren Objektivierung und Präzisierung der von Kant aufgedeckten Kategorien».

Seitdem Giannaras an die Universität Athen berufen wurde, setzte er sich zum Ziel, bedeutendste Werke deutscher Philosophen ins Griechisch zu übertragen. Zuerst befasste er sich mit der *Kritik der reinen Vernunft*. Leider konnte Giannaras seine Pläne nicht verwirklichen. Nur einen Teil der *Kritik* konnte er übersetzen. Dieser Teil jedoch zeigt seine Interpretationsfähigkeit. Es handelt nicht um eine Übersetzung im üblichen Sinne. Zusätzlich zu der Übersetzung hat Giannaras eine produktive Auslegung der *Kritik* geliefert. Deshalb ist seine Übersetzung selbst für den nützlich, der den Text im Original lesen kann.

Der grösste Teil des philosophischen Werkes von Anastasios Giannaras ist unveröffentlicht geblieben. Ich hoffe, dass eine Ausgabe bald möglich sein wird.